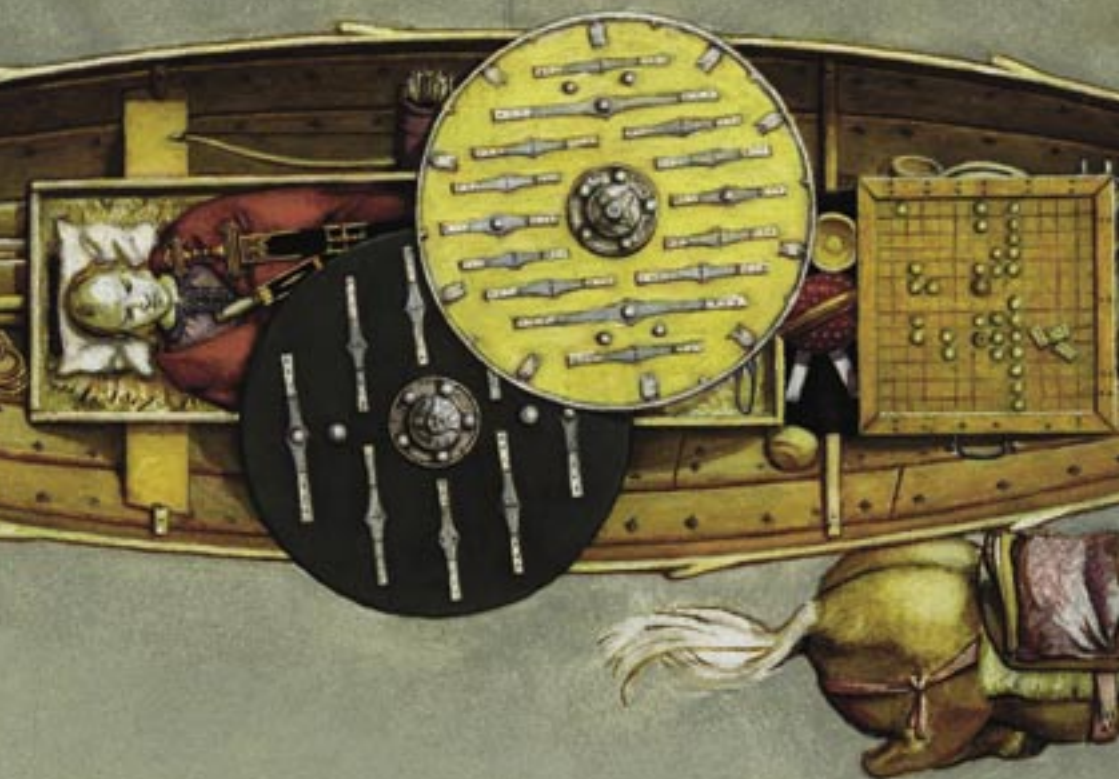

ULTUNARINGEN

– en vandring genom natur och kultur

Tack

*till Lennart Hulth och Bengt M P Larsson,
tidigare medarbetare vid SLU, som arbetat fram innehållet
till denna guide. Genom sitt stora kunnande och engagemang
har de bidragit till att bevara kunskapen om Ultunas historia.*

Produktion: SLU Informationsavdelningen, januari 2004

Text: Lennart Hulth och Bengt M P Larsson

Redaktör: Mia Gröndahl, SLU Informationsavdelningen

Grafisk form: Maria Capandegui, SLU Informationsavdelningen

Omslagsbild: Rekonstruktion av båtgrav funnen på Ultuna, av Thorhallur Thrainsson.

Välkommen till Ultuna och SLU!

I din hand håller du en guide till Ultunaringen – en vandringsled på Ultuna. När du vandrar längs Ultunaringen får du på ett lätttsamt sätt en inblick i hur landskapet har vuxit fram, och hur människan sedan bronsåldern har utnyttjat och påverkat kulturlandskapet.

Guiden berättar om var och en av de tretton stationerna längs leden. Den avslutas med en översikt över natur- och kulturförhållanden som påverkat Ultunas landskap, till exempel geologi, topografi, landhöjning, vegetation, bosättningar och framväxten av Ultuna som lärosäte.

Ultunaringen förvaltas av SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, vars historia och verksamhet till stor del är förknippad med Ultuna. Du finner mer om SLU i slutet av guiden.

Välkommen att trampa samma stigar som våra förfäder trampade redan under forntiden! Se förfädernas gravar och odlingsmarker, släck törsten i Ultunaåsens källor på samma sätt som förfäderna gjort!

Vandringen

I paviljongen vid Ultuna kunskapsträdgård finns dels en låda där fler exemplar av denna guide kan hämtas, dels en karta över vandringsleden. Samma karta finns i slutet av guiden.

Starta vandringen förslagsvis från paviljongen. Gå söderut genom trädgården mot den stora ladan och sväng in till vänster på grusvägen. Där finns den första stationen, Förfäderna, märkt med en träskylt. Följ sedan stolparna med blåvit topp runt hela promenadslingan.

Några praktiska tips

Ultunaringen är cirka tre kilometer lång. I maklig promenadtakt tar turen cirka två timmar. Vanliga promenadskor räcker. Framkomligheten är god även för rörelsehindrade, utom på två ställen där en alternativ väg är markerad.

Leden är märkt med stolpar med blåvit topp. Längs med leden finns tretton stationer. Vid gravfältstationerna finns skyltar som kort berättar på både svenska och engelska om det man ser, som komplement till skildringen i denna broschyr.

Vid Ultunarestaurangen finns både kaffe- och matservering, som är öppen vardagar kl 8–16. Om man vill rasta längs vandringen kan man stanna till vid Alholmen eller på Brännholmen. Toaletter finns i Ultunarestaurangens kapprum.

Ultuna ligger sex kilometer söder om Uppsalas stadskärna, gränsande till Gottsunda och Valsätra längs ena sidan och Fyrisån längs andra sidan. Dag Hammarskjölds väg passerar rakt igenom Ultunaområdet.

Med bil från centrum: Åk Dag Hammarskjölds väg förbi Glutenområdet mot Sunnersta. Efter korsningen vid Kungsängsleden åk rakt fram cirka en kilometer. Två infarter till Ultunaområdet finns sedan på vänster sida. Parkeringsplatser finns vid Ultunarestaurangens gavel, vid ingången till Undervisningshuset och Ultunabiblioteket samt intill Ultuna kunskapsträdgård.

Med buss: Bussar till Ultunaområdet avgår bland annat från Dragarbrunnsgatan.

Med cykel: En vacker cykelväg till Ultuna går längs Fyrisån (cirka sex kilometer). Cykelvägen utgår från Svandammen vid Stadsparken.

1 Förfäderna

Framför dig ser du resterna av det största gravfältet på Ultuna. Du befinner Dig nu cirka 18 meter över havet. Ett 30-tal gravar är idag synliga i terrängen. Här vilar människor som brukade jorden, höll husdjur och jagade i skogen under järnåldern, tiden 500–1050 e Kr. Att de var förhållandevis välbärgade framgår av de många fynd som gjorts under årens lopp, vapen, smycken och bruksföremål. Deras boplatser var belägna på det höjdparti väster om gravfältet som nu är bebyggt med institutionslokaler och bostäder. Den vikingatida Ultuna by var en av traktens största.

Det var i södra delen av detta gravfält som de märkliga båtgravarna från 600-talet påträffades. Några av de mest framstående personerna på Ultuna begravdes på detta sätt obrända. Det normala vid denna tid var annars att den döde brändes tillsammans med eventuella gravgåvor. Omslagsbilden visar en rekonstruktion av en båtbegravning med den mäktige mannen omgiven av sina dyrbaraste ägodelar. Ytterligare en vendeltida grav upptäcktes 1900. Denna visade sig innehålla rester av en mycket stor båt, troligen någon form av båtoffer eller en symbolisk begravning. Pilspetsar och en stor mängd skeppsnitar påträffades, men inga spår av människoben. I samband med utgrävningen påträffades fragment av ett guldbleck med figurer.

I anslutning till den gamla ättebacken, men skild från denna, fick de första kristna på Ultuna omkring år 1050 sin sista viloplats. De döda begravdes obrända i träkistor och utan gravgåvor.

Under de intensiva byggnadsskeden som förekommit under olika tider av Ultunas historia har tyvärr åtskilligt av boplatser och gravlämningar från såväl brons- och järnålder som medeltid förstörts. Ingen tänkte då på vad som kunde döljas under markytan i de tidigare odlade och betade markerna.

Fynd av boplatzlämningar i samband med schaktning 1996 för en ny byggnad strax intill Tyskbackens gravfält framtvängde ett nytänkande. En arkeologisk utredning av hela Ultunaområdet visade att stora delar fortfarande rymmer omfattande kulturlager från förhistorisk tid. Därför klassas området som riskområde ur arkeologisk synpunkt. Vid alla slags grävningar på Ultuna krävs

nu tillstånd av länsstyrelsen och en arkeologisk förundersökning måste alltid göras.

Fynden, gravarna, bebyggelsens storlek och namnet Ultuna pekar på att detta är ett område med särskild karaktär. Det har varit ett stormannasäte, kultplats, stor by, kanske ett administrativt och judiciellt centrum. Det forna Ultuna framträder som en betydelsefull plats, en av de viktigaste i Uppsalaområdet efter Gamla Uppsala.

Rekonstruktion av en mäktig kvinnas gravbål, funnen på Ultuna.

Illustration: Thorhallur Thrairnsson

2 Pionjärerna

Personer som i egenskap av banbrytare eller pionjärer, har betytt särskilt mycket för en verksamhet, kan uppmärksammas på olika sätt. Porträtt i form av oljemålningar eller byster förekommer i de flesta styrelserum. Man kan också namnge olika lokaler efter framstående ämnesföreträdare.

Här på Ultuna kan vi idag ute i den offentliga miljön se två minnesmärken: Det vi här står inför över Hampus von Post och ett längre fram över Johan Arrhenius.

Hampus von Post (1822–1911) var lärare i kemi och geologi vid Ultuna lantbruksinstitut och föreståndare för dess försöksstation i 26 år fram till 1892. Hans insatser sammanfattas kort och koncist i inskriptionen på den medalj som Vetenskapsakademien lät prägla: ”Skarpsynt kartlade han olika jordars uppkomstsätt. Växternas samhällen och artskillnader belyste han. Åkerbruket stärkte han.” Minnesstenen restes 1922 av forna elever på Ultuna.

Ett annat sätt att markera betydelsefulla insatser kan vara att namnge gator, vägar, torg och andra öppna platser efter dessa personer. Inom Ultunaområdet gäller detta bland annat följande vägar och platser:

- **Duhrevägen** efter Anders Gabriel Duhre (1680–1738). Han arrenderade Ultuna kungsladugård och anlade här en teknisk skola.
- **Jan Brauners väg** efter Johan (Jan) Brauner (1712–1773). Han var förvaltare på Ultuna kungsladugård och införde moderna jordbruksmetoder och spred sina erfarenheter i ett flertal böcker om lantushållning.
- **Arrheniusplan** efter Johan Arrhenius (1811–1889), docent i botanik och adjunkt i praktisk ekonomi vid Uppsala universitet innan han 1849 blev Ultuna lantbruksinstituts förste föreståndare. Han räknas tillsammans med landshövdingen Robert von Kraemer som skapare av institutet.
- **Herman Flodkvists väg** efter Herman Flodkvist (1875–1968), professor i agronomisk hydroteknik vid Lantbrukshögskolan, dess rektor 1934–1943. Han var sin tids främste inom lantbrukshydrologien.

3

Stjärnan

Att plantera träd i förskönande syfte förekom tidigt på Ultuna. Redan på 1670-talet hade Olof Rudbeck d ä planterat ett antal askar vid den nyuppförda herrgården (Kungsbyggningen). Vi vet också att Johan Brauner d y på 1740-talet lät plantera almar och lönnar i herrgårdsparken.

Planer på att åstadkomma trädgårdar för odling av fruktträd, bärbuskar och grönsaker stötte på svårigheter. Den tillgängliga marken var antingen för torr och mager (på åsen) eller också alltför fuktig (nära ån). ”Denna, den ädlaste delen af jordbruket, ehuru sällan den mest vinstbringande, har därför måst inskränkas inom de trångaste gränser” skriver lantbruksinstitutets föreståndare Fabian Norström 1882.

Trots detta berättar samma källa att man just påbörjat anläggandet av ”en mindre park å en äng, som utbreder sig mellan Fyrisån och elevbyggnaden, för att därigenom åtminstone i någon mån försköna denna byggnads flacka läge”. En karta från 1899 visar anläggningens utseende.

Från en central cirkelrund damm utstrålar sex grusgångar i stjärnform. Därför kallas denna botaniska trädgård ”Stjärnan”. Det som idag finns kvar av denna anläggning är framför allt olika lövträd. Till de äldsta hör ek, lind och alm. Andra arter som förekommer är ask, björk och hästkastanj. Ett antal träd bär namnskyltar.

*”Denna, den ädlaste delen
af jordbruket, ehuru sällan
den mest vinstbringande, har
därför måst inskränkas inom
de trångaste gränser”*

4 Traditioner – båtbyggan

Studenter har i alla tider odlat traditioner – karnevaler, korteger, spex, kämpalekar, vårbaler och vinterblot. Traditioner skapas, lever vidare, dör ut, nyskas. De behövs som avbrott i studietarbetet.

På Ultuna har studenttraditionen tagit fasta på delar av platsens fornhistoria. Studenterna har skapat myten om en vikingatida stamfader, Jyns Ultunae, även om den historiska bakgrunden för en sådan gestalt står på synnerligen osäker grund. Nere på Alholmen har man därför bättrat på historien och rest både en runsten och en skeppssättning till hans ära. Sedan 1800-talet har studentkåren också ägt en salutkanon. Studenterna står därför för skyddet av Uppsalas södra flank med allt vad det kan innebära. En annan tradition är att saluera årets första båt som efter islossningen passerar uppför Fyrisån

I den nyss passerade Stjärnan samlas studenterna den 1 maj varje år till ett par timmars ”kämpalek” för att roa sig själva och åskådarna. Tävlingarna kan vara slalomåkning med förbundna ögon, säcklöpning över, genom och under diverse hinder med ölhävning vid vändpunkten, prickskytte på vattenfyllda ballonger med mera. Avslutande höjdpunkt är en dragkamp över dammen.

Den nya ångbåtsbyggan anlades 2003 och minner om den tid då ångbåten mellan Uppsala och Stockholm kunde lägga till vid Ultuna.

Illustration: Karin Åkerblom, Uppsala kommun

Teckenförklaring

- Vatten
- Skog
- Åker / Vall
- Dala
- Skötselad med efterleva
- Skogsklass skötsel
- Igenväxt skog
- Förekomst
- Fasad / Inomhusmiljö
- Parkering
- Nattområde
- Ångström
- Lättläst
- Belysning
- Gång-cykelväg
- Gångväg

5 Fyrisån

Denna station ligger 6 km från åns utlopp vid Flottsund. Åns idag sjöfattiga avrinningsområde omfattar 2 017 km², varav 65 procent är skogsmark och 25 procent åkermark. Ån har ett flertal tillflöden: Björklingeån, Junkilsån, Vattholmaån och Vendelån norr om Uppsala och Sävjaån söder om staden.

Fyrisåns vatten är näringsrikt och ger upphov till en så kallad eutrof vattenvegetation, särskilt välutvecklad i Övre Föret strax norr om Ultuna och Nedre Föret och Sunnerstaviken söder om Ultuna. I öppet vatten förekommer bland annat axslinga och hästsvans samt flytbladsväxter som gul näckros och natearter. Tåta bestånd bildas av vass, jättegröe och säv med inslag av bland annat kaveldun.

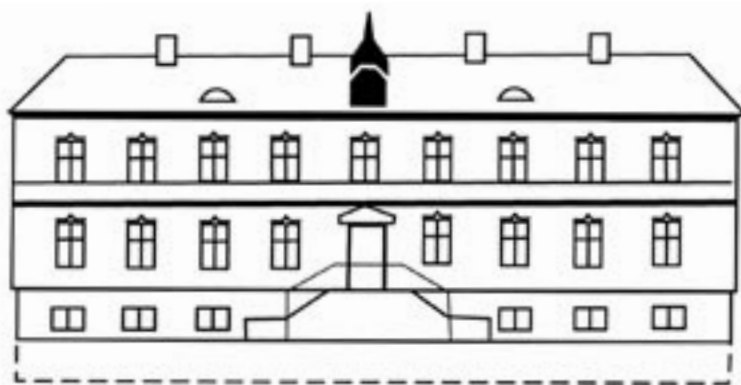
Fyrisåns dalgång utgör ett viktig flyttfågelstråk för bland annat vadare. Bland intressantare häckande arter kan nämnas: kungsfiskare (i strandbrinken), näktergal, kornknarr, storspov och enkelbeckasin i de betade eller slåttade fuktängarna samt änder, doppingar med mera. Brun kärnhök jagar över ängarna och vassarna. Bästa platsen för fågelstudier är Övre Föret med sina fågeltorn.

”Årike Fyris” är benämningen på ett kommunalt planeringsprojekt för natur- och kulturmiljövård samt för rekreation. Det landskapsrum som avses är Fyrisåns flacka dalgång från Kungsängsbron i norr till Kungshamns gård i söder. Åsen utgör gräns i väster medan järnväg och landsväg utgör gräns i nordost. Området avsmalnar söderut med Djurgårdsskogen och Lunsen som naturlig gräns. Planen syftar till att bevara, återskapa, utveckla och förklara de stora natur- och kulturmiljövärden som finns inom området.

De äldsta delarna av Ultunaområdet ingår i Åriket. Ultunas bidrag är betade ängar, växt- och djurliv längs ån samt fornlämningsområdena, gamla 1800-talshus och miljöer.

*Rekonstruktion av Rudbecks Kungsbyggnad,
ur Upplands fornminnesförenings årsbok 1940.*

*Påbyggnad
1848–49*

*Nedervåning
från 1774*

*Källare
från 1668–71*

Illustration: Michael Kvick

6 Herrgården

Den första herrgårdsbyggnaden uppfördes i början av 1600-talet på planen framför nuvarande byggnad. På 1670-talet uppförde Olof Rudbeck d ä en mangårdsbyggnad i ett plan som han kallade Kungsbyggningen, som en hyllning till Karl XI. Denna byggnad förstördes vid en brand 1733.

Rudbeck omgav också sin Kungsbyggnad med en parkanläggning. Bland annat planterade han askar i strandlinjen runt udden. Några lever fortfarande och är alltså över 300 år gamla. På 1740-talet kompletterades parken av Johan Brauner som planterade de nu mer än 250-åriga almar och lönnar som omger herrgården.

År 1774 uppförde Thure G Rudbeck en ny huvudbyggnad delvis på grunden av anfaderns nedbrunna Kungsbyggnad. Även den var en envåningsbyggnad, dock betydligt mer påkostad än den första.

Sin nuvarande utformning fick byggnaden i samband med Ultuna lantbruksinstituts tillkomst 1848. Då rymde denna byggnad såväl bostäder för föreståndare och lärare som lärosalar och matsal. Under många år har SLU:s universitetsledning med rektor i spetsen funnits här.

Vid uppfarten till herrgården kan du beskåda Allan Runefelts ”Ull och Alma”. Ull var himmelsguden, rättsordningens beskyddare och en gud som tillbads för god jaktlycka. Ultuna är också uppkallat efter denne forntida gud. Hjulet symboliserar den livgivande solen och den teknik, som ligger till grund för forskning och utveckling. Alma, torpormor med barnet, är Alma Mater – Den hulda modern. Hon symboliserar både fruktsamhet och omtanke om kommande slakten, kanske i konflikt med all ny teknik.

7 Invallningen

Se invallningens sträckning på kartan sidan 31.

För 1 000 år sedan var detta terrängavsnitt en vik från Fyrisån med 5 meter djupt vatten och då segelbar med den tidens farkoster. Ännu på 1600-talet var det vid högvattenperioder mer eller mindre öppet vatten, och Olof Rudbeck kallar avsnittets allra nordligaste del för "Ultuna hamn". Dagens grävda damm ger oss sentida betraktare en glimt av det forna livet. På en karta från 1732 beskrivs hela området som "fräkenbotten". Under 1800-talet kallades området "Kärret".

Den äldsta framfartsvägen till herrgården gjorde en sväng norrut runt denna våtmark. För att förkorta denna omväg byggdes 1818 ny väg med stensatt valvbros på en bank över våtmarken. Dessutom ville man både vinna odlings- och betesmark och möjliggöra byggandet av dagens spikraka allé. Därför verkställdes 1935 "Ultuna invallningsföretag", med en pumpstation för reglering av vattennivån strax söder om Alholmen. För att förhindra översvämning vid högvatten i Fyrisån byggdes en cirka 900 meter lång dammvall mot Fyrisån från Stjärnans nordsida i norr till Alholmen och Kaninholmen i söder och vidare västerut mot Brännholmen. Kärrets ursprungliga markyta låg 0,5 meter över havet och ängsmarken utmed ån cirka 1 meter över havet.

Tack vare detta fick man under några tiotal år förnämliga betesmarker i den gamla hamnbassängen. Invallningen hade också ett viktigt pedagogiskt syfte för den tidens agronomstudenter med jordbrukets hydroteknik som huvudintresse. En idrottsplats kunde också anläggas sydost om herrgården. Delar av vallen är idag cykel- och gångstråk längs Fyrisån.

Förhoppningsvis kan planerna på att återskapa en del av den tidigare våtmarken förverkligas inom ramen för Årike Fyrisprojektet.

8 Kalkällan

Våra rullstensåsar är viktiga reservoarer för grundvatten. Här och var kan grundvattnet läcka ut i så kallade kalkällor där vattnet håller en konstant låg temperatur året runt. Ultunakällan är ett sådant exempel. Själva åsen är här dold under sediment. Från källan leds vattnet i en grävd kanal till en damm som i sin tur är förbunden med Fyrisån. En spång leder ut till själva källsprånget. En ridå av klibbal och knäckepil skiljer dammen från kanalen.

Källvatten är ofta mineralrikt och har på många platser utnyttjats som hälsobrunnar, exempelvis Loka, Medevi och Sätra samt

Foto: Lemmart Hulth

Slottskällan i Uppsala. Andra källor har i gammal tid fungerat som helgonkällor, till exempel Svinnegarns källa söder om Enköping.

Fuktängen söder om Ultunakällan är en översvämningssäng som i gammal tid producerade vinterfoder till kreaturen. Idag domineras ängen av ett högvuxet gräs, jättegröe, som har en speciell Ultunahistoria. Carl von Linné lärde känna detta gräs under sin västgötaresa 1746 och rekommenderade det med stor entusiasm till odling som foderväxt. Hundra år senare tog Hampus von Post in gräset för försöksodling i kärret. Från denna odling har arten spritt sig i Fyrisån och andra vattenområden i Uppland. Med sitt massiva växtsätt har den nästan helt slagit ut den tidigare naturliga strand- och fuktängsvegetationen. Så kan det gå om man är ovarsam. Jättegröet skulle med visst fog kunna kallas en invasionsart i vår växtvärld.

9

Brännholmen

Två mindre åspartier ingår i invallningens södra gräns. I öster ligger den långsträckt åsrygg som kallas Kaninholmen och i väster Brännholmen, en cirkelrund kulle, som nästan påminner om en gravhög. Båda har tack vare tidigare betespåverkan bibehållit en öppen prägel.

Från Brännholmens plana topp erbjuds fin utsikt över omgivande terräng, speciellt söderut över fuktängsmarkerna mot Liljekonvaljeholmen och Sunnersta. Vyn norrut mot centrala Ultuna störs däremot av bland annat en depå av schaktmassor. Kullen utgjorde tidigare ett viktigt riktmärke i den värdefulla landskapsbilden söderut från restaurangen.

På kullens södra del finns en förnämlig torräng av fårsvingelängshavretyp, där backsippan blommar under tidig vår. Under högsommaren får platsen sin karaktär av bland annat blåblommande axveronika och gulmåra. Denna artrika typ av växtlighet, där kärlväxter dominerar, måste hävdas för att den ska fortleva.

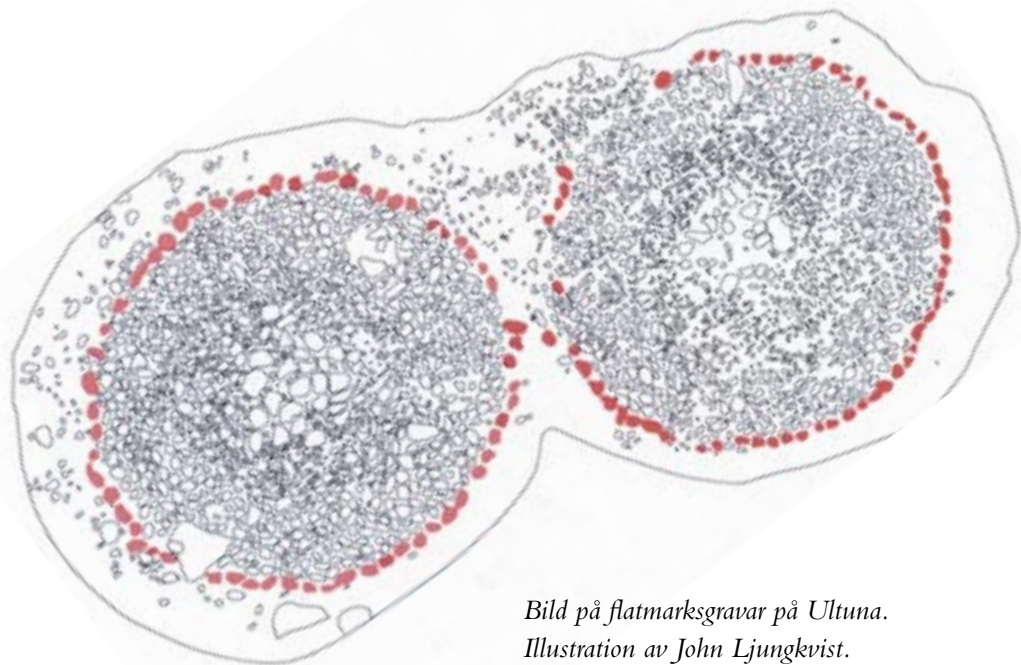
Foto: Mats Gerentz

10 Energiskog

Ved har människan använt som bränsle sedan urminnes tider. Så kom kol, så kom olja, så kom kärnkraft, alla med risker och begränsningar. Kanske är det dags att återgå till ved? Energiskog omvandlar solenergi till bränsle. Odling skedde tidigare främst på övertalig jordbruksmark, myrar och udda skogsmarker. Nu odlas energiskog endast på normal jordbruksmark i södra och mellersta Sverige.

Odlingen går till så att man planterar rader av 25 cm långa sticklingar av till exempel korgvide eller vattenpil. Dessa har funnits naturligt växande i Sverige i flera hundra år. Från sticklingarna växer det ut skott och rötter. Efter 3–5 år är det dags för skörd och omvandling till bränsleffis. Från stubbarna växer det snabbt upp skott, som är mogna för skörd efter ytterligare 3–5 år. Så kan man hålla på i 20–30 år, innan det är dags att börja om från början igen.

Forskningen här på Ultuna och ute i fält går bland annat ut på att välja rätt art och härstamning, att förädla materialet och att göra försök med metoder för skötsel och skörd. Dessutom tar vi reda på hur man ska skydda skogen från skador av till exempel betande och bitande djur, insekter och svampar. Vi håller också ett öga på eventuella miljöeffekter. Energiskog är ett miljövänligt, förnybart, inhemskt, alternativt bränsle.

Bild på flatmarksgravar på Ultuna.

Illustration av John Ljungkvist.

11 Tyskbacken

Varför denna höga åskulle fått namnet Tyskbacken är okänt, likaså varför området norr därom i äldre tider kallades Tyskbackshagen.

Här ligger det äldsta av de tre gravfält som finns bevarade inom området. Ett tiotal gravar, så kallade flatmarksgravar, kan spåras i terrängen. Gravfältet har säkert varit betydligt större men delar av det kan ha förstörts genom odling under århundradena. Människorna som är begravda här var verksamma under århundradena kring Kristi födelse, äldre järnåldern. Deras boplatser låg strax väster om gravfältet, under nuvarande institutionsbyggnader.

Studenterna har döpt platsen till Moss och Vall, efter de lokaler som tidigare fanns strax söder om gravfältet, tillhörande Svenska Vall- och Mosskulturforeningen. Kanske var det fyndet av gravarna i början av 1940-talet, som en gång inspirerade en student att skriva sången om Jyns Ultunae som "slumrar stilla under Moss och Vall".

12 Igenväxning

Tyskbacken beskrivs 1732 som en ”odugelig Steen- och sandåhs med några granbuskar bewäxt”. Den utgör södra delen av ”Tyskbackshagen”, som direkt anslöt till den tidens ladugård, belägen där rondellen utanför Undervisningshuset finns idag. Tyskbacken var en i det närmaste helt öppen betesmark. Betesdjurens avbetning i kombination med trampet skapade en väl sammanhållen grässvål med tät rotmassa.

När en sådan betesmark överges vid spontan igenväxning eller trädplantering sker efter hand stora förändringar. Sådana kan studeras i dagens Tyskbacksterräng. På det plana krönet finns idag ett planterat tallbestånd, uppblandat med lövträd (björk, lönn, sälg och rönn). Marken är gräsbevuxen med inslag av spridda örter, men saknar ris. Utan påverkan av djurens betande skulle här ha varit en tallskog präglad av lingonris, med lavar och skogsmossor i bottenskiktet.

Den östra slutningen domineras i sin nedre del av ung ädellövskog med kraftig slyväxt av ask och alm samt ett örtrikt fåltskikt med naken mull. Den slutna grässvål, som här fanns under betes-tiden är nu helt upplöst.

Begreppet igenväxning har i många sammanhang en negativ klang. Men igenväxning av enstaka, tidigare öppna marker kan tvärtom bidra till en ökad landskaplig och estetisk mångfald, och därmed också biologisk mångfald. Ett exempel på det finns här där Kaninholmens och Brännholmens öppna torrängar kompletterar Alholmens lummiga ädellövbestånd och Tyskbackens gradvisa övergång från barrskog till lövskog.

*”odugelig Steen- och sandåhs
med några granbuskar bewäxt”*

Tyskbacken 1732

Ryktartorpet kallades tidigare Birgittatorpet.

12 Ryktartorpet

Av äldre tiders arbetarbostäder finns bara Ryktartorpet kvar. Om detta liggvirkeshus vet vi att det fanns på plats då lantbruksinstitutet startade 1848. Torpet var bostad för institutets koskötare och fåraherde. Idag används huset som möteslokal och för representationsändamål.

Då Ultuna var kungsladugård under Uppsala slott var djurhållningen viktig. Den tidens djurstallar är idag borta. Under lantbruksinstitutets tid var djurhållning fortfarande viktig både för gårdens ekonomi och för undervisningsändamål. Nya djurstallar byggdes 1856–1864. De är imponerande byggnadsverk med metertjocka murväggar med skickligt hopfogade urbergsblock. De är byggda i en stil som starkt påminner om den kände ladugårdsarkitekten Charles Emil Löfvenskölds många arbeten. Ladugårdens tak höjdes 1938 till nuvarande höjd för att kunna rymma allt större höskördar.

Efter omfattande och känsligt genomförda inre ombyggnader har de tre ekonomibyggnaderna omvandlats till restaurang och samlingslokal, kårhus och motionshall. Där förut gödselstacken låg finns nu en fin grönyta.

Omedelbart väster om torpet sträcker sig en askallé, som startar vid den gamla framfartsvägen till herrgården. I norra ändan av allén står sedan 1977 statyn ”Såningsmannen” av Arvid Backlund. I alléns norra förlängning syns en stor, gul institutionsbyggnad från 1924 där Ultuna lantbruksskola var inrymd, innan den 1962 lades ner.

Om vi vänder oss om kan vi nu betrakta landskapet omkring oss med förhoppningsvis nya ögon.

Måtte den vackra vyn söderut – det öppna landskapsrummet med sina väggar i form av Tyskbackens lövträdsbryn till höger och Alholmen och Herrgårdsholmen till vänster och med de magnifika solitära klibbalarna i fonden – kunna bevaras för framtiden!

Från samma utkikspunkt fast 1 000 år tidigare och med en fem meter högre vattennivå skulle vyn söderut ha utgjorts av inloppet till Ultuna hamn, omgiven av Tyskbacken och herrgårdsholmen som ”väggar”.

Ta sikte på det stora gula huset för att komma tillbaka till Ultuna kunskapsträdgård.

Vikingatida Ultuna. Rekonstruktion av Thorhallur Thrainsson.

Naturförhållanden vid Ultuna

Omfattning och topografi

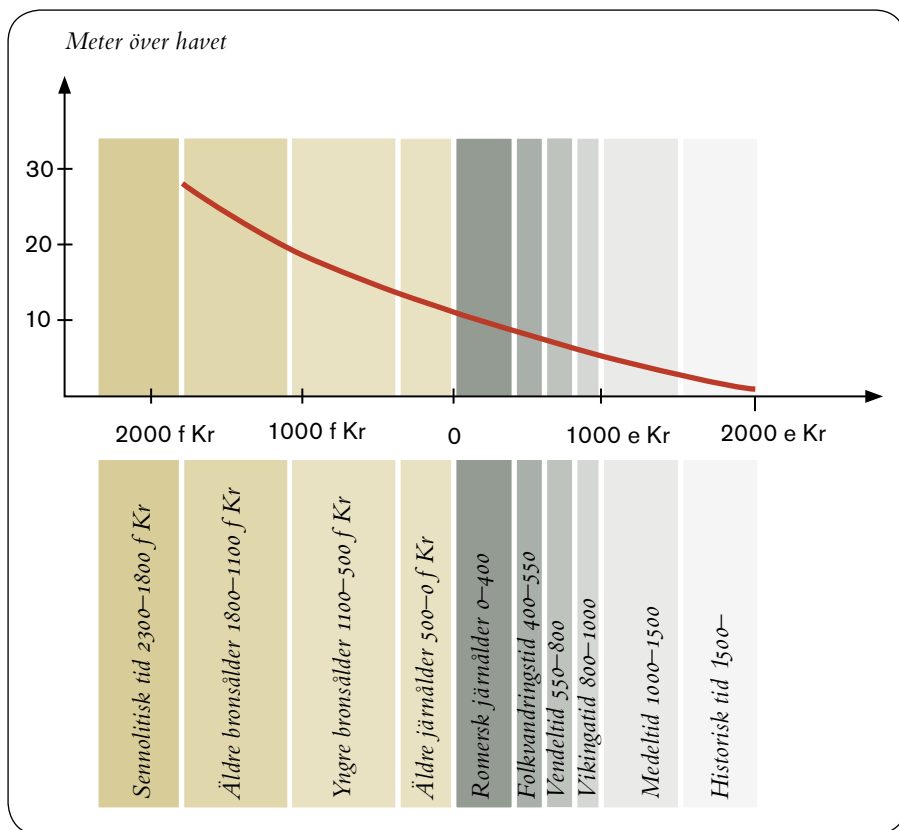
Ultunaområdets geografiska utsträckning är betydligt större än den som berörs av Ultunaringens vandringsled. Det inbegriper alla marker väster om Fyrisån från Ulleråker i norr till Sunnersta cirka 2 km söderut. Västerut sträcker sig området drygt 1,5 km och innefattar då skogsbackarna bort mot bebyggelsen i Valsätra och Gottsunda.

Två väsensskilda inslag i landskapet sätter sin prägel på Ultunaområdet. Den norrifrån kommande mäktiga Ultunaåsen, som vid Ultuna löses upp i två grenar med spridda åsholmar, och den i öster lugnt flytande Fyrisån. Åsens högsta delar når över 40 meter över havet medan Fyrisåns vattenyta normalt ligger cirka 1 meter över havet. Kungsängens vida lerslätt, som består av mer än 100 meter djupa sedimentlager, ligger under 5-metersnivån. Våtmarken väster och söder om herrgården ligger på samma låga nivå. Men de öppna åkermarkerna möter i väster berg- och moränmarker som når över 25 meter över havet. Ultunaterängen har sålunda en stor topografisk variation i det i övrigt flacka uppländska landskapet.

Geologi

I ett geologiskt tidsperspektiv har området en mycket gammal berggrund och mycket unga lösa avlagringar. Berggrunden av svekofennisk ålder, cirka 1 880 miljoner år gammal, går i dagen i områdets västra del. Den viktigaste bergarten är den grå uppsala-graniten, men även förekomsten av den mörka dioriten i Vipängen är värd att noteras.

De lösa avlagringarna som går i dagen utgörs delvis av morän som krossats av inlandsisen. Den mäktiga isälv som byggde upp Ultunaåsens sorterade rundnötta grusavlagringar medförde också finare material i form av sand, silt och ler. Det allra mesta av moränerna är idag dolda av sådana sediment: den äldsta varviga glacialleran och den yngre postglaciala leran. Dessa leror utgör den bästa åkermarken idag. I sen tid avsattes organiska lämningar; gyttna och torv förekommer bland annat i Kärret.

Efter senaste nedisningen var området täckt av vatten.
 Efterhand som landhöjningen fortskred växte Ultuna fram.

Vegetation och markanvändning

Efter hand som landet reste sig ur havet koloniserades det av en växtlighet som skiftat karaktär över tiden, alltefter förändringar i mark- och klimatförutsättningar. Också människans påverkan har spelat in. Utan mänsklig inblandning skulle i princip alla marker bära skog av olika slag. Undantag är naket berg, öppna myrar och stränder samt terrängen bortom trädgränsen i fjällen och i våra stora skärgårdar.

Åsarnas torra grusiga och sandiga marker skulle säkert utveckla tallskog av ristyp, medan fuktiga våta leror skulle bära klibbalsskog av högörtstyp. Mellan dessa ytterligheter skulle ett antal barr- och

lövskogstyper utvecklats. Men nu fanns människan etablerad som bonde i Ultunas närmaste omgivningar när området gradvis frilades från vatten. Därför har Kungsängen och övriga fuktmarker aldrig varit skogbevuxna. Denna mark utgjorde från medeltid och framåt basen för djurhållningen då den gav vinterfoder men även ett värdefullt efterbete. De arealer som inte lämpade sig för vare sig åker- eller slåtterbruk fungerade som viktiga sommarbetesmarker.

Först under 1700–1800-talets agrara revolution skedde en radikal förändring i markanvändningen. Då infördes odling av foderväxter på åkermark som en viktig del i växtföljden. De naturliga ängsmarkerna förlorade sitt värde som foderproducenter, de dränerades och odlades upp i stor omfattning. Sommarbete på naturmark ersattes av vallbete på åkermark. Skogen tog över.

Av ”mulens och liens marker” finns endast lite kvar inom Ultunaområdet: betesbackarna bort mot Gottsunda-Valsätra och Kungsängens slåttermarksreservat, som dock inte nås av Ultunaringens vandringsled. Däremot passerar vi Brännholmens och Kaninholmens torrängar, naturtyper som är oerhört värdefulla för bevarandet av den biologiska mångfalden.

*Av ”mulens och liens
marker” finns endast lite kvar
inom Ultunaområdet...*

Kulturförhållanden vid Ultuna

Det förhistoriska Ultuna

De högsta partierna av Ultunaområdet steg upp ur havet omkring 3 500 år f Kr. Vi befinner oss då i yngre stenåldern. Mänskliga lämningar från stenåldern har inte hittats på Ultuna, däremot på platser i närheten som Sunnersta, Malma, Rosendal och Norby. Från bronsåldern finns lämningar i form av gravar, skärvtenshöggar och fornkrukar i backarna upp mot Gottsunda.

Under våren 2002 byggdes nya studentbostäder på Gälboområdet på Ultuna. Arkeologiska utgrävningar inför byggandet visar att människor också levat och verkat inom de norra delarna av området under bronsåldern, cirka 1 000–800 f Kr. Mot slutet av bronsåldern låg stora delar av Ultunaområdet över vattenytan och Ultuna låg bra till i en skyddad vik av den stora sjö, som då täckte Uppsalaslätten.

De äldsta synliga lämningarna efter mänsklig verksamhet utgörs av ett tiotal flatmarksgravar på Tyskbackens krön. Dessa dateras till århundradet efter Kristi födelse, alltså äldre järnålder. Några av dessa undersöktes vid en arkeologisk utgrävning sommaren 1997.

Inom de centrala delarna av Ultuna ligger resterna av områdets största gravfält. De märkligaste gravfynden gjordes 1854–1855 då två båtgravar påträffades. De fanns i en nu bortschaktad del av Ultunaåsen där idag den stora parkeringsplatsen ligger. Fynden var uppseendeväckande eftersom det var första gången i Sverige som båtgravar påträffades. Man fann praktfulla svärd, sköldbucklor, spelbräde med spelbrickor, hästutrustning, vapendelar, kokredskap med mera. Dessutom hittade man för första gången en hjälm.

Skelettresterna och den rikliga gravutrustningen tyder på att man här hittat en av den tidens mäktigaste män. Fynden dateras till omkring 600–700 e Kr, dvs yngre järnåldern. Motsvarande fynd gjordes senare i Vendel och detta kom att ge tiden dess namn, Vendeltid. Vad som gav dessa män en sådan maktposition i dåtidens samhälle kan vi inte med säkerhet säga.

Under järnåldern och framför allt under vikingatiden var Ultuna med sin hamn en betydande ort med omfattande bebyggelse.

Ulfunahjälmen.

Antalet gravar från denna tid är stort. Många fynd har gjorts under årens lopp i samband med schaktningar och dikesgrävningar. Det är troligen också under denna tid som namnet Ultuna etableras. **Ull**- efter himmelsguden, rättsordningens beskyddare, guden som åberopas för god jaktlycka. Utifrån vad vi idag vet om fornlämningsområdets forna storlek markerar **-tuna** platsens betydelse vid denna tid.

Omkring 1 000–1 100 gjorde kristendomen sitt inträde och från den tiden finns också områdets yngsta gravar. Vid en nybyggnad 1912, strax norr om nuvarande Ultuna hamn, påträffades ett 15-tal kistgravar i anslutning till det största gravfältet.

Historisk bebyggelse

Medeltidens Ultuna by bestod av tio frälsegårdar. Några synliga spår av denna bebyggelse finns inte. Vid utgrävningarna på Gälboområdet påträffades emellertid gropar med innehåll från denna tid, vilket kan tyda på att detta var utkanten av den medeltida bebyggelsen. På kartor från 1600-talet finns ekonomibyggnader markerade på de områden, som varit bebodda sedan järnåldern. De flesta gårdarna övergick efter hand i katolska kyrkans ägo. Efter att ha genomfört reformationen exproprierade Gustav Vasa kyrkans egendomar. Med hjälp av dessa skapades en stor egendom, som i början ingick i Uppsala kungsgård. I början av 1600-talet blev Ultuna kungsladugård under Uppsala slott.

Under senare delen av 1600-talet arrenderades Ultuna kungsladugård av den mäktige Gabriel Oxenstierna. Denne kallade till sig universalgeniet Olof Rudbeck d ä för att med hans hjälp uppföra en ny mangårdsbyggnad och nya ekonomibyggnader. Rudbecks vistelse på Ultuna inspirerade honom säkert till beskrivningen av Ultuna som en viktig central plats med en god hamn. Rudbeck stödde sig i detta avseende på de grävningar han lät utföra i några av de många gravarna på området. I dessa hittades brända ben och skeppsnitar. 1700-talets Ultuna dominerades av män som Duhre och Brauner, båda skickliga jordbrukare. Duhre hade också ambitionen att starta jordbruksutbildning på Ultuna.

Detta var också Carl von Linnés tid (1707–1778). Under åren 1740–1760, då han anses ha stått på höjden som vetenskapsman och

pedagog, företog han med sina studenter varje försommar fältvandringar, så kallade *herbationes*, åt olika håll i stadens omgivning. Öster om Fyrisån företogs *Herbatio Danensis* (Danmarksvandringar) via Kungsängen, Nantuna lund, till Linnés båda gårdar i Sävja respektive Hammarby. Denna vandring kunde någon gång utsträckas till Lövsta herrgård, i Funbo socken. Där bodde Linnés gode vän friherre Sten Carl Bielke, som genom gifte var befryndad med Johan Brauner, som bl a gjort sig känd genom försöksodlingar av vallväxter. Det var den botaniskt kunnige Bielke som 1742 eller 1743 först upptäckte den från odlingen inne i staden till Kungsängen spridda lilja som vi idag benämner kungsängsilja.

Ultuna som lärosäte

Frågan om högre lantbruksutbildning diskuterades flitigt under första hälften av 1800-talet. Mycket tack vare ett initiativ från dåvarande arrendatorn på Ultuna kungsladugård, landshövding Robert von Kraemer, beslöt riksdagen att ett lantbruksinstitut skulle inrättas på Ultuna från och med 1848.

Från 1850 påbörjades en successiv utbyggnad av Ultuna. Nya ekonomibygnader uppfördes liksom skolbyggnader för såväl lärlingarna (lantbruksskolan) som för eleverna (lantbruksläroverket). Flera bostäder för tjänstefolk, lärare och elever byggdes. Institutet växte och under 1900-talet tillkom ytterligare byggnader. Bland annat flyttade lantbruksskolan upp till nybyggda lokaler norr om det nuvarande Undervisningshuset.

I samband med inrättandet av Kungliga Lantbrukshögskolan 1932 uppfördes en ny stor institutionsbyggnad vid planen nedanför herrgården. En separat biblioteksbyggnad uppfördes också, liksom restaurang och kårhus. Under 60-talet skedde en kraftig expansion av lantbrukshögskolans verksamhet och nya institutioner växte fram.

På 1970-talet tog planerna fart på ett gemensamt universitet för de tre högskolorna Veterinärhögskolan, Skogshögskolan och Lantbrukshögskolan, och 1977 bildades så Sveriges lantbruksuniversitet, SLU.

Viktiga årtal och händelser

i Ultunas historia under 4 000 år

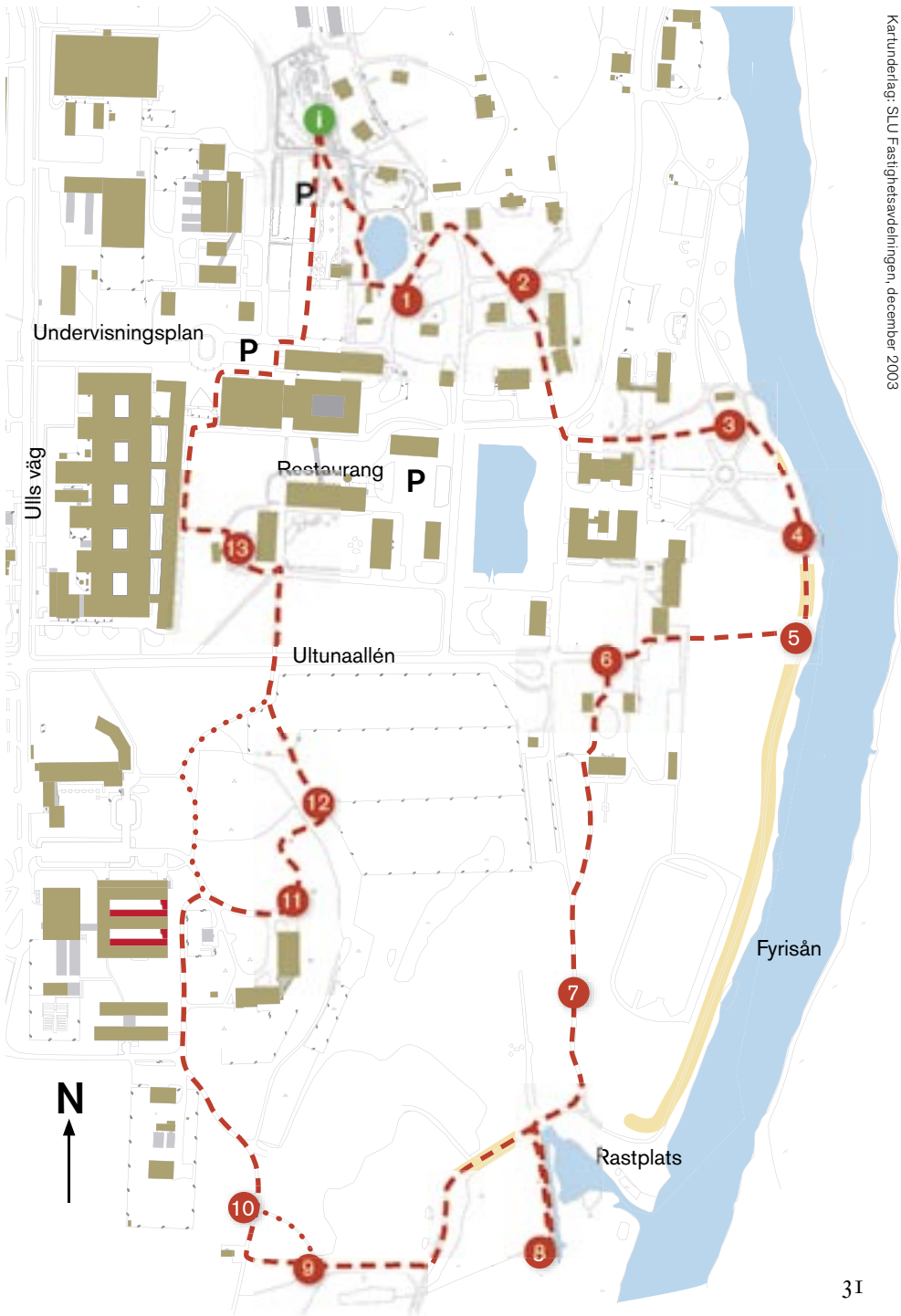

2000 f Kr	Ultuna under vatten.
1800	Ultunaåsen synlig.
1000	Bronsåldersbönder på högsta partierna.
800	Bosättningar inom de norra delarna
0	Tyskbackens gravfält och bosättning intill.
400 e Kr	Större delen av området bebott, stora gravfältet börjar anläggas.
650	Storman begravs i båt.
800	Vikingatid med Ultuna hamn.
1050	Ultuna by med tio gårdar. Tidigt kristet gravfält anläggs.
1521	Gustav Vasa exproprierar kyrkans gods.
1540 -tal	Ultuna, Flottsund och Vårdsätra rättardöme under Uppsala kungsgård.
1612	Ultuna blir egen kungsladugård.
1670 -tal	Kungsbyggningen reses av Olof Rudbeck d ä.
1720 -tal	Anders Gabriel Duhre, arrendator och utbildare.
1740 -tal	Johan Brauner, arrendator och jordbruksutvecklare.
1770 -tal	Thure G Rudbeck bygger ny herrgårdsbyggnad.
1848	Ultuna lantbruksinstitut inrättas på initiativ av Robert von Kraemer och Johan Arrhenius, herrgården byggs på en våning.
1854	Första fyndet i Sverige av båtgrav från det som senare kom att kallas vendeltid.
1932	Lantbrukshögskolan inrättas.
1977	SLU, Sveriges lantbruksuniversitet, skapas.

Ultunaringen

- i** Kunskapsträdgården
- 1** Förfäderna
- 2** Pionjärerna
- 3** Stjärnan
- 4** Traditioner
- 5** Fyrisån
- 6** Herrgården
- 7** Invallningen
- 8** Kalkkällan
- 9** Brännholmen
- 10** Energiskog
- 11** Tyskbacken
- 12** Igenväxning
- 13** Ryktartorpet

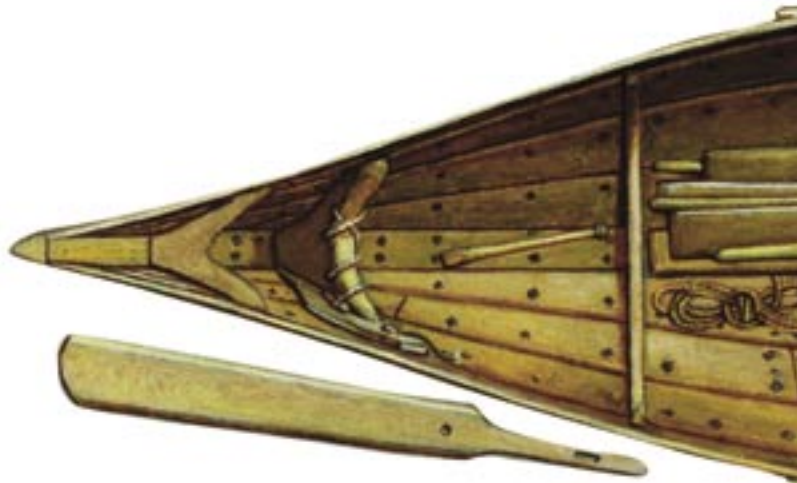
- Vandringsled, 3 km
- Alternativ led, handikappvänlig
- Invallning

Universitetet för

MAT
DJUR
SKOG
LAND
STAD

SLU utvecklar kunskapen om de biologiska naturresurserna och människans hållbara nyttjande av dessa. Detta sker genom forskning, utbildning, fortlöpande miljöanalys och information.

SLU finns på nära 30 orter över hela landet.
Huvudorter är Alnarp, Skara, Umeå och Uppsala.

Vill du veta mer om SLU?
Gå in på www.slu.se eller ring 018-67 10 00.